

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „РЕТОРИКА“

Станул Грозданов Грозев

Реторическа аргументация и истина в

творчеството на Фридрих Ницше

АВТОРЕФЕРАТ

**на дисертационен труд за придобиване на образователна
и научна степен „доктор“ по професионално направление**

2.3 Философия (Теория на аргументацията)

Научен ръководител:

проф. д.ф.н. Донка Александрова

София

2018

Дисертационният труд „Реторическа аргументация и истина в творчеството на Фридрих Ницше" е в общ обем от 239 страници и има следната структура: увод, три глави, основни изводи и заключение, библиография (196 заглавия), две приложения.

СЪДЪРЖАНИЕ НА АВТОРЕФЕРАТА

Обща характеристика на дисертационния труд / 4

Актуалност и значимост на проблема /4

Предмет, обект, цел и задачи на изследването / 6

Метод и методология на изследването / 6

Кратко представяне на дисертационния труд / 8

Основни изводи от дисертационния труд / 24

Приноси моменти на дисертационния труд / 28

Списък с научни публикации на докторанта / 29

Библиография / 30

Обща характеристика на дисертационния труд

Въпросът за реторическата аргументация и истината е един от основните въпроси в реториката, съпътстващ я от зората на нейното възникване до днес. Нещо повече – този проблем е в основата на много по-обширния въпрос за истината в комуникацията изобщо. И по този начин се оказва трайно свързан с проблема за манипулацията в обществото.

Разглеждан по този начин, проблемът стои в основата на човешкия стремеж към свобода и препраща към вечните екзистенциални проблеми за човешкия живот и безсмъртие, за човешката слава и могъщество, за изконното човешко желание животът да има някакъв смисъл.

Актуалността на настоящата работа се определя и от това, че в съвременето, въпреки привидната ненужност от истина и уж нямането на значение дали нещо е истинно или не, хората все така, както и преди, искат да имат доверие в нещата от заобикалящия ги свят, искат да вярват в нещо, което може да бъде наречено „истина” или Бог, искат да има установени правила, дори и само за да ги нарушават.

Защото, както Ницше, в присъщия си иронично-парадоксален стил многократно заявява: човек предпочита да иска нищото, отколкото да не иска изобщо.

Изразът на тази „воля изобщо”, която всъщност е волята за *живот*, в Ницшевата философия е формулирана като *воля за мощ* и е в тясна връзка тъкмо с волята за *истина*. Истината, разглеждана не просто в познавателен дискурс, а истината във връзка с доброто и злото - истината като ценност. Цялата Ницшева философия е обединена около този основен момент – истината.

На пръв поглед подобни твърдения биха могли да противоречат на едно широко разпространено мнение, че според Ницше истина няма, че за Ницше истината е заблуда. И това наистина е така. Но доколкото в някои от най-ранните си произведения Ницше нарича истината заблуда и я вижда като вечно обречена да е неистина, в късните си произведения точно толкова категорично заявява, че истина има – просто досега истина е била наричана лъжата. И заявява, че тъкмо той е дошъл да даде истината на хората.

Успява ли Ницше в това свое начинание? Какво е мястото на езика и реториката в това грандиозно начинание? Ще разгледаме тези и други въпроси, намиращи се в тясна връзка с проблема за истината и реторическата аргументация. Защото - както ще видим в края на настоящето изследване – ако Перелман *поиска пространство за*

реториката и допринесе за възраждането ѝ, то Ницше *дава цялото пространство* на реториката посредством идеите за това, че *целият език е реторика, а истината е реторична*.

Ницше е многостранно изследван, интерпретиран и преинтерпретиран автор, като не малко такива опити има и в Българското литературно и научно пространство. Измежду тях са: цялостните изследвания на И. Паси върху творчеството на Фридрих Ницше; монографиите на В. Теохаров („Експерименталната метафизика на Фридрих Ницше”, „Ницше, Хайдегер и християнската метафизика”); произведенията на В. Канавров („Обратът. Ницше” в: „Пътища на метафизиката. Кант и Хайдегер”; „Крахът (Ницше)” в: Антология, „Ницше в България”); монографията на Д. Вацов („Онтология на утвърждаването. Ницше като задача”); студията на Х. Карабаджаков („Ницше, метафората, метафизиката”); студията на Х. Паницидис („Ницше и себенадмогването на човека” в: „История и желание. Опит върху философията на XIX век”); „Ницше в България”, Антология, съст. Латев, Л., Стойнев, А. (за рецепцията на Ницше в България); „Ницше и изтокът”, сборник с доклади от българо-германската конференция, посветена на Ницше, вкл. статията на Л. Латев за „Издания и изследвания на Ницше в България”, както и статията за „трите образа” на Ницше в България (Д. Денков, „Ницше: три образа. Към феноменологията на компилативната култура”).

За реторичната същност на истината и Ницше, за Ницше като живата връзка в голямата дискусия, посветена на „науките на духа” в противоположност на „науките на природата”, пише Д. Александрова в „Основи на реториката” и в „Метаморфози на реториката през XX век”.

Въпреки че Ницше е многостранно изследван, интерпретиран и преинтерпретиран автор, неговите идеи за реториката и конкретно проблемът за реторическата аргументация и истина - в тяхната взаимосвързаност и взаимообусловеност - не е поставян по този начин и съответно, не е достатъчно изследван. А тъкмо при Ницше този проблем намира разрешение.

Непримирим към фалша във всичките му измерения, изпитващ физическа непоносимост към духовната нечистоплътност, от позициите на своята интелектуална и хуманна честност и почтеност, Ницше се осмелява да постави под въпрос ценността на истината (за да я преутвърди след това отново), възстановява имиджа на реториката, аргументира наново нейната полезност и ѝ възвръща статута на най-ценно изкуство, наука и мъдрост.

Чрез своето философско учение - да се живее не в отвъдни светове, а тук и сега - Ницше иска човек да постигне максимума на своя потенциал и сила. И по този начин не просто възстановява, но и надгражда реториката в духа на нейните най-хуманни древни традиции.

Предмет на настоящето изследване е отношението между реторическа аргументация и истина в творчеството на Фридрих Ницше.

Обект - творчеството на Фридрих Ницше с акцент върху идеите му за истината, езика и реториката.

Цел: да се изследва отношението между реторическата аргументация и истината в творчеството на Фридрих Ницше.

Задачи:

Поставяне на проблема за разбирането на Ницшевото творчество и обособяване на принципи за неговото четене и интерпретиране.

Изследване и анализиране на проблема за истината и реториката в исторически аспект и в контекста на Ницшевите идеи.

Промисляне на проблема за истината в творчеството на Фридрих Ницше през концептите воля за мощ, воля за здраве и воля за истина.

Реконструкция на Ницшевите идеи за истината, езика и реториката.

Метод и методология: като основни методи на работа са използвани сравнителен анализ и метод на реконструкцията.

Поради това, че Ницшевите текстове позволяват необозримо количество възможности за интерпретация и разбиране, начинът, по който четем и разбираме Ницше, е неразделна част от методологията на настоящето изследване.

В рамките на първа глава е отделен специален раздел върху този проблем. Очертани са граници на възможното разбиране на Ницшевите текстове. Взето е предвид и личното мнение на автора (Ницше) по този въпрос. Показано е чрез примери как по-точно се случва това разбиране в настоящето изследване.

За целта са обособени принципи на разбиране, съгласно които се работи, а именно: *принципът на целостта, реторичният принцип, принципът на живота и принципът на опита.*

Принципът на целостта, заимстван от древната реторика, е разгледан през погледа на Кант и Гадамер. И се отнася до това, че отделните съчинения на даден автор трябва да бъдат четени с оглед идеята за цялостните му убеждения. Разбира се, трудно е авторът да бъде видян като цяло, и дори „изведнъж”, както Ницше изисква от своите читатели, но тъкмо този принцип позволява да се избягват произволни биологически интерпретации относно волята за мощ и концепцията му за Свръхчовека. Така например едно от тези цялостни Ницшеви убеждения е това, че истина има, но истина досега е била наричана лъжата. Както и твърдата му убеденост, че когато се говори за истината, всъщност става въпрос за здраве, бъдеще, растеж, мощ, за *живот* (курсивът е на Ницше).

Реторичният принцип – този принцип е в тясна връзка с предишния и се основава на това, че за Ницше, като истински философ на отношенията, няма неща *сами по себе си*, в абсолютен смисъл. Всяко нещо е по отношение на нещо друго, в някакъв контекст и в този смисъл, реторично. В контекста на този принцип са разгледани три основни измерения на реторичното (по Ницше): реторичното, като субект-субектни и субект-обектни отношения съобразно времето, мястото, пространството, целта; реторичното, като художествената украса, фигури и тропи; реторичното, като притежаващо силата да убеди – убедителното.

Последните две измерения на реторичния принцип се разглеждат заедно, доколкото цялото творчество на Ницше (разположено на границата на философията и литературата), по негова недвусмислена и нееднократна заявка, е с цел *да убеди*. Негов предпочитан модел на убеждаване е не доказването, или поне не е преимуществено такова, а е предимно по модела на внушението - да увещава, да скланя, да изкушава: „О, душа моя, аз те научих тъй да убеждаваш, че ти склони на своя страна самите доводи” – възкликва Ницше в „Тъй рече Заратустра”.

Един такъв тип реторическа аргументация обаче може да води до множество херменевтични недоразумения. Затова при четенето трябва да се има предвид, че Ницшевите текстове са хиперболизирани, метафорични, често представляват умишлени „капани”, уловки и „въдичарски кукички”, както коментира самият Ницше (*Ессе homo*). И са такива с цел да се направят текстовете по-силни и въздействащи. Но не и приемани дословно.

Принципът на живота – съгласно този принцип, в какъвто и реторичен контекст да се разглеждат нещата, винаги се дава предимство на тълкуване, утвърждаващо и съхраняващо живота. Защото основните Ницшеви концепции – за Свръхчовека, вечното завръщане, волята за мощ, са йерархично свързани именно с живота – живот тук и сега, а не в някакви отвъдности.

Принципът на опита или принципът на „акустичното заблуждение” – става въпрос за Ницшевото убеждение, че всеки читател - и този, който счита, че е разбрал дадено произведение, и този, който си мисли, че нищо не е разбрал – възприема текста съобразно своята собствена представа за нещата, според своите собствени преживявания, според своя собствен опит.

Този принцип може да бъде наречен и принцип на „акустичното заблуждение”, защото, ако „в някоя книга се разказва за неща, които са просто извън възможностите на обикновения и дори на редкия опит - че тя съдържа просто *първата реч* за цяла поредица нови познания. В такива случаи хората просто не чуват нищо - оттук и акустичното заблуждение - там където не се чува нищо, *там няма нищо...*” (*Ессе homo*, курсивът е на Ницше)

Структурата на дисертацията следва поставените задачи, като реконструкцията на Ницшевите идеи за истината, езика и реториката, макар и преимуществено съсредоточена в трета глава, се развива по протежение на целия текст.

В първа глава (Фридрих Ницше – *Геният на истината*), като се ползва определението, което Ницше сам дава за себе си, се акцентира върху проблема за разбирането и неразбирането на Ницшевите произведения - така, както и Ницше го поставя като проблем в *Ессе homo*.

Специално внимание се отделя на Ницшевия стил на писане и изразяване, на негови предпочитани изразни средства и реторични похвати, измежду които ирония, метафора, хипербола, енигматичност, парадоксалност. Обръща се внимание, че в унисон със своето схващане за *единство на душата и тялото*, Ницше търси въздействие върху читателя в неговата *цялост* – на разумно, но още повече на емоционално, сетивно ниво. Ницшевите творби се „познават“ през всички сетивни канали. Ницшевият читател всъщност е и слушател, защото произведенията му могат да се „чуват“, да се „видят“, да се „подушат“ и дори да се „докоснат“. И това прави от Ницше едно рядко срещано в историята на философията *съчетание на homo scribens et homo rhetoricus* (И. Паси).

Набелязани са Ницшевите идеи за ясното говорене и фалшивата интерпретация. Открити са важните роли и на автора, и на публиката, за осъществяване на процеса на интерпретацията, за създаването и реализирането на истината в текста и живота.

Акцентирано е върху сугестивността (внушаването) като основна характеристика на Ницшевия стил. Качеството *сугестивност* е разгледано като неизменна част на реторическата аргументация още от зората на нейното възникване (срвн. с „внедряването на вяра“ по Платон и Сократ) и във връзка с мнението на представителите на Новата реторика по този въпрос (срвн. с: „да убедиш, като внушиш“; „да убедиш, като докажеш“ - Брюкселска и Амстердамска школи).

Изразено е мнението, че за първоначално запознаване с Ницшевото творчество е подходяща неговата автобиография, *Ессе homo*, която с основание може да бъде приета за истинско въведение към Ницшевото творчество и да бъде наречена Ницшевите Прологомени. В нея са направени важни уточнения относно Ницше и неговите произведения. Както и самият Ницше я определя: „Това е изключително важно произведение, то изяснява психологически и биографични факти за мен и творбите ми - просто ще могат да ме видят отведнъж“.

Именно в *Ессе homo* Ницше прави уточненията: като казва *Бог, кумир*, има предвид *истина*; а като казва *залез на Боговете* – да се разбира не край на истината изобщо, а *край на старата истина*.

В *Ессе homo* разбираме и други важни неща относно понятиятата употреба на Ницше и него самия. Например:

- кратко и ясно е формулирано (както самият Ницше казва – направил е превод), че така наричаният досега „истинският свят” всъщност е измислен свят, а така наречения и обявен за привиден, „привидният свят” – тъкмо той е реалността, истинският човешки живот тук и сега;

- разяснено е кои са неговите ценности, а именно, това са ценностите, които утвърждават растежа, развитието към бъдното, висшето право на бъдеще и живот.

- тук виждаме кой е първият метод, чрез който е възможна преоценката на ценностите, а именно – *методът на преобръщане на перспективата*: „От изкривената оптика на болния към здравите понятия и ценности, а оттам към съвършенството и самочувствието на пълнокръвния живот обратно в дебрите на декадентските инстинкти - това бе моето дълго узряване, упражнение на същинско познание - дано все пак някога стигна и майсторството. Аз вече нося в себе си „усещането“, имам вече „ръка“ за *преобръщане на перспективата* - според мен първо условие, което би направило възможна *преоценката на ценностите*.”

В това произведение Ницше заявява, че от волята си за здраве и *живот* е изковал своята философия: „просто отново открих живота, открих го такъв, какъвто бе насочен към мен и разбираем от мен, вкусих множество хубави и същевременно дребни неща - просто от волята си за здраве и *живот* изковах своята философия...”

Става ясно как в неговата философия тези дребни и уж незначителни неща, като „изхранване, местожителство, почивка”, се оказват по-важни от всички други понятия, които обичайно се приемат за важни. Затова: „Оттук нататък трябва да започнем *да се учим отново*.” - заявява Ницше.

Става ясно и кои са лъжите, които Ницше иска да изобличи – понятията „Бог“, „душа“, „добродетел“, „грях“, „отвъдно“, „истина“, „вечен живот”. По-късно и Рорти ще пише за тези *най-дълги лъжи* в историята на човечеството¹.

Произнасяйки великото „да” на живота, Ницше разяснява словата на Заратустра и многократно обръща внимание, че „във всичко онова, което до вчера е било „истина“, е доловена и разпозната вредната, потайна и подмолна лъжа, съзряно е коварството да бъде *изсмукан* и обезкръвен истинският живот” (курсивът тук и в следващия цитат е на

---

¹ вж. още по въпроса в: Цацов, Д. (2010). Завръщането на Ницше!. София: Научно изд. на Съюза на учените в БАН „Многообразие в единството”, 2010, бр.2

Ницше). И с патоса на възмущението задава поредица реторични въпроси: „Да изнамериш „отвъдното“, „истинския свят“, за да обезцениш *единствения* свят, който съществува - за да лишиш от цел, смисъл и задача цялата земна реалност? Да изнамериш понятията „дух“, „душа“, та дори и „безсмъртна душа“, за да презреш тялото, да го разболееш - „осветиш“ - за да придадеш на всички неща в живота - хранене, жилище, духовна диета, болнично обслужване, чистота, хигиена и колко още неща - една ужасна лекомисленост и несериозност!”

Повече отколкото във всеки друг текст тук става ясно защо Ницше от зората на творчеството си до края, говори за истината като заблуда – и въпреки това - чрез него „говори самата истина”: „моята истина е *ужасна* - защото истина до днес се наричаше *лъжата*. *Преоценка на всички ценности* - ето я формулата ми за акта на висшето човешко самосъзнаване - и този акт у мен се е превърнал в плът и гений. Ориста изисква от мен да бъда първият *почтен* човек, да се противопоставя на човешката заблуда.”

Въпреки че още в едно от най-ранните си произведения Ницше иска да отдели истината от морала, така и не успява да направи това². Като истински рицар на истината, като „последният романтик, следващ традицията на първите романтици” (Паси, И.), за Ницше истината е тясно свързана с почтеността – негова орис е да бъде почтен, за него е чест да бъде Геният на истината.

Във втора глава се фокусира върху отношението между реториката и истината в исторически аспект и в контекста на Ницшевите идеи за реториката и истината. Тази глава представлява теоретична база, върху която и чрез която Ницшевите идеи за реторическата аргументация и истината се изясняват по-добре и се открояват.

Разделът „Ницше, древните гърци и реториката” проследява възникването и развитието на понятието за истина в реториката, като изборът на анализирани философи е пряко свързан с Ницше – той е писал за тях и в ранните, и в късните си произведения, тъкмо в контекста на истината и реториката.

---

² „Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne” (1873): Nietzsche F. (2015). Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne. Stuttgart: Philipp Reclam. Kindle Edition; вж. Ницше, Ф. (2009). *За истината и лъжата в извънморален смисъл*. В: Карабаджаков, Х. (2009). Ницше, метафората, метафизиката. София: Балканика

Тръгва се от Парменид, пръв въвел разграничението между истина и мнение. Разглеждат се Ницшевите критики срещу елеатите и конкретно срещу Парменид *относно чувствата, сетивата и видимия свят*. Проследява се обособяването и развитието на дистинкцията истина-мнение при Платон, Сократ и Аристотел и преодоляването ѝ от софистите в лицето на Протагор. Откроява се Сократовото понятие (Платон) за „внедряване на вяра” в контекста на релациите убеждение-внушение, убеждаване-скланяне (Перелман).

Отбелязват се накратко: Демокрит, като виден представител на рационалистичната линия в реториката; Хераклит и Емпедокъл – като обявявани многократно от самия Ницше за негови предшественици; Изократ, настояващ за истината, но не в никакви откъдени, а в контекста на живота тук и сега.

Изследваните автори не са поставени в текста строго хронологично, а чрез оформяне на смислово-съдържателни „възли”. Така например Декарт е поставен след Перелман, поради неговото специфично място в историята на реториката.³ Спираме се по-подробно на неговия метод за истината, защото тъкмо през Декарт и Кант Ницше не просто възстановява репутацията и правата на реториката, но ѝ дава цялото пространство – воден от силната воля за истина (като Декарт), чрез смелостта за поставяне на непоставяни досега въпроси (като Кант), чрез съмнение по Декартовски.

Ницше има нееднозначно мнение за Декарт така, както и за Платон (Сократ), и за Кант, Хегел или Шопенхауер. Хайдегер също обръща внимание на този момент като казва, че Ницшевите изказвания за Декарт представляват смесица от „фалшиви тълкувания и същностни прозрения”, което прави отношението на Ницше към Декарт твърде сложно и заплетено.⁴

И все пак, ако се абстрахираме от Ницшевите изказвания, и се обърнем към неговите действия, за да ги съпоставим със страстта му към „следване на истината” и към търсене на метода, трябва да отбележим, че в началото на *Човешко, твърде*

---

³ Декарт е обвиняван от Перелман (и не само) за критики срещу реториката, за рационализъм, но Декартовите обвинения не са срещу реториката изобщо, а конкретно срещу средновековната реторика и нейните помпозни, безсмислени словесни „изящества”, докато античната реторика, „красноречието на възвишените умове” се отличава с Божествена сила, истина и чувства. Вж. още за Декартовото мнение за реториката в: Радева, В. (2013). Реторика и аргументация. София: УИ „Св. Кл. Охридски”, с.41

⁴ Хайдегер, М. (2007). Ницше, т.2. Издателство „Владимир Даль”, с.153

човешко стои текст именно от Картезий, великият методолог на истината, неотклонно вървящ по следите ѝ.

Ницше споменава за Декарт в различни свои произведения, например в *Отвъд доброто и злото*, параграф 54⁵ и параграф 191⁶ а също и в *Антихрист*⁷. Но по-голямата част от неговите записки, посветени на Декарт, са останали непубликувани. В тези непубликувани текстове Ницше нарича Декартовото търсене на сигурна достоверност „воля за истина”. „Воля за истина”, разбираемо като „аз не искам да бъда излъган”, „аз не искам да лъжа” или „аз искам да се удостоверя и утвърдя” – което всъщност е форма на волята за мощ и власт.⁸

Специално внимание се отделя на Кант, отредил почетно място на красноречието в класификацията на изящните изкуства и поставил отчетливо проблема за манипулацията в *ars oratoria*. Кант заема сериозно място в настоящето изследване, защото Ницшевите реторични идеи в значителна степен се обособяват чрез противопоставяне на Кантовите идеи за красноречието. Какво имаме предвид?

Ницше говори за реториката в различни свои произведения. И когато пише за площадните оратори, злоупотребяващи с красноречието, и когато обвинява Бог за неразбираемата му реторика, или когато пише за морала, който от древността до днес владее всички дяволски методи на изкуството да убеждава⁹.

Основните му реторични идеи обаче, с които инициира една нова концепция за реториката, са съсредоточени в неговите *Лекционни бележки по реторика*. На пръв поглед изненадващо, дори парадоксално, тези лекции започват не с Аристотел, не с Цицерон, дори не с Квинтилиан или Исократ – а с Кант¹⁰. Ницше цитира Кантовите

---

⁵ Ницше, Ф. (2002). Съч. в 6 тома. Т.5, *Отвъд доброто и злото*. Към генеалогия на морала. прев. от немски Р. Килева-Стаменова. София: изд. „Захарий Стоянов”, с.61-62

⁶ пак там, с.192

⁷ Ницше, Ф., (1991). *Антихрист*. цит.съч., сс.16-17

⁸ Хайдеггер, М., Ницше, т.2, с.159, Хайдеггер указва към: XIV, 2.Hälfte, n. 160; срвн. с превода в *Проблема човека в западной философии* (1988). (Сб. переводов...Сост. и послесловие П. С. Гуревича – Хайдеггер М. Европейский нигилизм (пер. В. Бибикина), с. 298

⁹ Ницше, Ф. (2002). Т.3, цит.съч., с.8

¹⁰ Ницше е имал изразени интереси към творчеството на Кант. Както пише Claudia Crawford, въпреки че е професор по филология, истинското призвание на Ницше е било философията. Има запазени негови бележки върху дисертацията за Кант от 1867-1868г.: „Concerning the concept of the Organic

думи от *Критика на способността за съждение*, където Кант сравнява дейността на оратора и поета и охарактеризира красноречието и поезията така: „Красноречието е изкуството да се извършва работа на разсъдъка като свободна игра на способността за въображение; поезията е изкуството да се извършва свободна игра на способността на въображение като работа на разсъдъка”¹¹.

Важно място в настоящето изследване заема и Хегел, който заявява, че диалектиката „оживотворява безжизнения скелет на логиката”, реабилитира софистите и разрешава противоречието между реториката и другите науки и области, където се налага да се разсъждава и да се изразява или защитава мнение.

Специално място е отредено и на Шопенхауер, защитаващ единството на реториката, диалектиката и логиката и признаващ правото за употреба на манипулация и всякакви уловки, с цел да се победи. Логиката, диалектиката и реториката са взаимосвързани, представляват една цялостна *техника на разума* и трябва да бъдат изучавани съвместно, заявява Шопенхауер. В това *единно цяло* логиката е техниката за собствено мислене, диалектиката е техниката за диспут, а реториката – техниката да се държи реч, публично говорене („Светът като воля и представа” 2, п.9). Красноречието е способността да предаваш на другите своите собствени представи за нещата, умението да възбуждаш в другите своите собствени чувства – и по този начин да правиш слушателите съпричастни към себе си. Чрез думите въвеждаме потока на нашите мисли в съзнанието на слушателите, отклоняваме течението на техните мисли в руслото на нашите и така ги увличаме след себе си. Убедеността и страстта ни правят красноречиви (Шопенхауер). Тези Шопенхауерови схващания за реториката са разгледани от Ницше в *Лекционни бележки по реторика*.

Със своето особено място в историята на реториката, със своята подкрепа за реториката, Ницше заема междинно място между „старата” и „новата” реторика¹². За това за открояване на неговите идеи за реторическата аргументация и истината сме се спрели и на проблема за истината при най-авторитетните, най-влиятелните в Европа школи и автори по теория на аргументацията, допринесли за възраждането на реториката - Брюкселската, Американската, Амстердамската и Ереванската школи.

---

since Kant”. вж. в: Crawford, C. (1988). *The Beginnings of Nietzsche's Theory of Language*. Walter de Gruyter&Co., Berlin

¹¹ Nietzsche, F., (*Darstellung der antiken Rhetorik*), §. 1. Begriff der Rhetorik, p.416 5-14, Nietzsche Online, De Gruyter, <https://www.degruyter.com/view/NO/W013912V006>

¹² Безменова, Н. (1991). *Очерки по теории и истории реторики*. Москва „Наука”

Особен интерес представлява съпоставянето с Ереванската школа по реторика, доколкото именно тя, за разлика от останалите Нови школи и подобно на Ницше, отрежда специално място на истината в реториката.

Ницше заема особено място и в историята на прагматизма и херменевтиката. Пряка връзка с предмета на настоящето изследване имат и другите автори, които сме разгледали и съпоставили с Ницше – Р. Рорти, Дж. Ватимо и Х.-Г. Гадамер. И тримата автори, като Ницше, силно се вълнуват от справедливостта, истината и нейните взаимоотношения с реториката.

Специално внимание е отделено на „слабото мислене“ на Джани Ватимо и Ричард Рорти, които обявяват, че човечеството е навлязло в „Епохата на интерпретацията“. Двамата мислители въвеждат нова култура на диалога – култура, която приканва да следваме от една страна Фридрих Ницше, Мартин Хайдегер и Жак Дерида в тяхната деконструкция на метафизиката на присъствието, а от друга страна, Джон Дюи, Бенедето Кроче и Гадамер в тяхното надхвърляне на същата тази метафизика. Обединява ги убеждението, че философските въпроси относно битието и нищото, езика и действителността, Бог и неговото съществуване са безсмислени, защото обективността е въпрос на „интерсубективен езиков консенсус“ между човешките същества.

Важният въпрос, за който говорят Рорти и Ватимо - да се сложи край на питането кое е действително и кое - не, е повдигнат от Ницше още през 1873 г. в един от неговите ранни текстове¹³, където Ницше размишлява върху безсмислеността да се задават въпроси, за които нямаме „правилния мащаб“ (като например въпроса дали човекът или птицата и насекомото възприемат света по-правилно). Убеждението на Рорти и Ватимо, че да се надмогне метафизиката, означава също и да се признае, че нещо е толкова по-добре разбрано, колкото повече неща могат да се кажат за него, също може да бъде разпознато в Ницшево мнение, според което: ако нещата бъдат интерпретирани според множеството перспективи, в които се проявяват техните различни отношения, то тяхното значение може да бъде уточнено в значителна степен.

Централно място в настоящето изследване заема Гадамер, който акцентира върху взаимосвързаностите на реториката и херменевтиката, настоява за

---

¹³ “Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne” (1873): Nietzsche F. (2015). Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne. Stuttgart: Philipp Reclam. Kindle Edition; вж. и Ницше, Ф. (2009). *За истината и лъжата в извънморален смисъл*. цит.съч.

легитимирането на истини, произтичащи от „собственото позитивно знание” (опита) и за необходимостта от ново понятие за *истина* в науката - основано на мъдростта на *sensus communis*. Гадамер изтъква, че ценността на красноречието е в изобилието на различни гледни точки - и тук може да се види връзката с Ницшевата концепция за перспективизма. Гадамер, също като Ницше акцентира върху ценността на реториката за обществото: целият обществен живот, цялата социална практика, са основани на реториката и немислими без нея (Гадамер); реториката е венеца на обучението на младия мъж (Ницше). Акцентира се върху връзката на Гадамер с Ницше по отношение на интерпретацията, реториката и истината. Гадамер говори за Ницше в редица свои произведения, а в „Що е истина?”¹⁴ прави това в контекста на своите и Ницшевите трайни интереси към проблема за истината. За настоящето изследване интерес представлява и неговото схващане за реторичната същност на херменевтичната истина.

Разгледано е мнението на Джани Ватимо за връзката между истината и реториката и неговите изследвания, които указват към това, че постмодерният опит за истината е естетически и реторически. Този опит, както става ясно в хода на неговите разсъждения, се основава на колективната памет, разбираана като колективното съзнание, осигуряващо запазването, пренасянето, но и новата интерпретация на човешката и световната история. Изследванията на Ватимо, както самият той уточнява, се развиват на полето на херменевтичната онтология, в специфичната херменевтична перспектива, предложена от Гадамер. Но те са много сходни с Ницшевите идеи по въпросите за езика, реториката, изкуството, истината. Самият Гадамер споделя Ницшевия интерес не само към отношението между изкуството и истината, но и към вечните философски питання от рода на „Що е истина?”.

В трета глава е направен опит за реконструкция на Ницшевите идеи за истината, езика и реториката.

Проблемът за истината е изследван и анализиран с фокус върху разкриване произхода и природата на истината и изясняване на понятието *воля за истина*. Разгледана е връзката между воля за мощ, воля за здраве и воля за истина и ролята им

---

¹⁴ вж. за трите смислови слоя на Пилатовския въпрос „Що е истина?” в: Gadamer H.-G. (1967). Was ist Wahrheit? // Gadamer H.-G. Kleine Schriften I. Philosophic. Hermeneutik. Tübingen. S. 46-58

за изграждането на Нищевата философия, защото, както настоява Ницше, когато се говори за истината, става въпрос за здраве, бъдеще, растеж, мощ, за *живот*.

Акцентираща се върху *екзистенциалните и естетическите измерения на истината*, поставя се проблемът за *отношението между изкуството и истината*. Аргументирана е силата на изкуството, като животосъхраняващо и придаващо смисъл на живота чрез художествените заблуди и чрез илюзиите, чрез творчеството.

Проследена е линията на развитие от понятието за *патос на истината* към понятието *воля за истина*. Сравнено е разбирането за патоса на истината при Ницше и Бердяев, в контекста на догматизма (фанатизма) и по отношение на творчеството. Поставен е проблемът за гибелта и спасението чрез истината и проблемът за „познанието” (истината) на всяка цена, като сеещо смърт.

Изследвана и анализирана е волята за истина и типичните предразсъдъци на догматиците, в контекста на „новите” философи на бъдещето. Философи, които, както са представени от Ницше - лекари-философи, физиолози, лечители и възпитатели - виртуозно владеят умението да убеждават и са достатъчно мъдри, за да учат как да се живее. Тези Нищевеви философи се доближават в най-голяма степен до философите реторици от зората на реториката.

Направен е кратък обзор на основни концепции за истината, измежду които кореспондентната, кохерентната, семантичната теория на Тарски, консенсусната теория на Хабермас, онтологично-екзистенциалната концепция на Хайдегер и на Ясперс, с цел съпоставяне с Нищевите идеи и открояването им.

Специално внимание е отделено на прагматичната концепция за истината на Уилям Джеймс, предвид сходствата ѝ с Нищевите идеи. Откроена е и концепцията за мистичната истина в религиите (У. Джеймс), в контекста на Нищевото понятие за инспирация. Инспирацията като преживяването, при което Ницше, съгласно собствените му признания, получил достъп до множество истини и създал Заратустра („той просто ме връхлетя”, Ницше).

Разгледани са ранните идеи на Ницше за истината, обществото и езика: развитието на езика и съзнанието вървят ръка за ръка; съзнателното мислене протича в думи; процесът на комуникация, на вербално и невербално равнище, е мост между хората. Акцентирано е върху това, че съзнаването на сетивните възприятия и назоваването им (даване на имена) се случват поради необходимостта индивидуалните възприятия, усещания и желания да бъдат предадени на другите хора. Направен е опит

да се изясни произходът на истината и връзката му с произхода на езика и познанието изобщо.

Първите закони на истината са приети от „езиковото законодателство”, твърди Ницше. А истината е *реторична*: „една подвижна тълпа от метафори, метонимии и антропоморфизми – накратко: сума от човешки отношения, поетично и реторично възвисени, изменяни в смисъла им и разкрасявани, така че след дълга употреба биват считани за канонични и обвързващи за един цял народ...”¹⁵ Истината е „едно съразмерно, валидно и обвързващо обозначение на нещата”, което хората установяват *по конвенция* в езика и посредством езика. Хората желаят приятните и животосъхраняващи последствия от истината¹⁶ - което всъщност означава, че истината е и *прагматична*.

Тези различни измерения на истината са набелязани в ранния, недовършен текст на Ницше, *За истина и лъжата в извънморален смисъл*¹⁷, където могат да се видят и Ницшевите идеи за произхода на истината именно във връзка с възникването на обществото и необходимостта от установяване на мир и разбирателство между хората. Във *Веселата наука* също има редица фрагменти, които насочват към тясната връзка между индивид-общество, към общия произход на езика, съзнанието и истината. И във фрагментите от посмъртно организираната като произведение книга, *Воля за мощ*, също има текстове, свързани с индивида и обществото, което отново потвърждава трайния му интерес към тази проблематика. Така например трети раздел от Книга трета е озаглавен *Волята за власт като общество и индивид* с подразделения *Общество и държава* и *Индивидът*¹⁸. Самият Ницше се обявява за „неразривно свързан с хората и съдбата” и за „самотникът колективист”, на когото липсват „идейни съмишленици”.

В различни свои произведения Ницше играе с различните нюанси и значения на съзнавано-несъзнавано, съзнателно-несъзнателно. Например в параграф 354 от *Веселата наука*¹⁹ Ницше говори за „съзнанието” в няколко различни смисъла: съзнанието е представено като *себеосъзнаване*; съзнанието също така е това, което е *осъзнато*, изкристализирало от дълбините на неосъзнаваното и съответно - изразено в

---

¹⁵ Ницше, Ф. (2009). *За истина и лъжата в извънморален смисъл*. цит.съч., с.16

¹⁶ пак там, сс.12-13

¹⁷ Nietzsche F. (2015). *Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne*. Stuttgart: Philipp Reclam.

Kindle Edition

¹⁸ Ницше, Ф. (2009). *Воля за власт*. цит.съч., сс.507-555

¹⁹ Ницше, Ф. (2002).Т.3,цит.съч., с.548

думи (*език*); и не на последно място, съзнанието е моралът, разбираан като онова, което подчинява човека на обществените норми, порядки, обичаи, тоест, *съзнанието като оказващо контрол върху индивида в обществото*.

Въпреки че чувствата, мислите, желанията на всеки един човек са негови лични, единствени и безгранично индивидуални, при осъзнаването им човек навлиза в територията на колективното. И това е така, защото съзнанието достига пълно развитие само доколкото е полезно за общността, твърди Ницше. Езикът също се е утвърждавал и съхранявал в исторически план именно с оглед на тази полза. В един такъв смисъл може да се каже, че езикът е колективното съзнавано: съзнанието всъщност не спада към индивидуалното съществуване на човека, а по-скоро към онова, което е присъщо на родовата му и стадна природа. Като последица от всичко това „съзнанието достига пълно развитие само доколкото е полезно за общността... и следователно за всеки от нас и при най-доброто си желание, колкото е възможно *сам да се разбере индивидуално*, ‘сам да се опознае’, все пак винаги ще осъзнава именно неиндивидуалното у себе си...”. И това е така, защото чрез колективното съзнавано, езикът, говори *Геният на рода*.

Но силата и волята на този глас може да бъде пагубна както за отделния индивид, така и за цели народи и общности. Става въпрос за вечният проблем, свързан с отношението между индивид-общество, за правото на индивида в обществото и за правата на обществото над индивида²⁰. Един проблем, за който говори още Изократ, когато посочва необходимостта от образование и конкретно от обучение по красноречие, защото тъкмо този вид образование позволява на младите хора да устроят прекрасно своите и държавните дела, да станат по-полезни за себе си и за обществото.

От позициите на своето изострено чувство за честност и справедливост, Ницше също търси търси баланс в това отношение. Защото, според него, въпреки че обществото има права над индивида чрез Геният на рода²¹, индивидът също има такива права и те следва се реализират по различни направления. Едно от тези направления е, че човек най-напред има право да знае истината за „истината” и това е първото условие, за да може да се самоутвърждава без чувство за вина, за да може да реализира своя

---

²⁰ срвн. с разсъжденията на Ватимо по въпроса

²¹ важен момент тук е, че Ницше ги обмисля и обговаря тези права, но не ги отрича, не и изцяло – защото, в унисон с неговото схващане, *Amor fati*, някои от нещата са такива, каквито са. Във властта на човека обаче е да продължи да живее чрез укрепване и развиване в себе си на Свръхчовека, чрез реализиране на целия свой физически и духовен потенциал.

собствен потенциал тук и сега, а не в отвъдни светове. За това Ницше обявява като своя задача „даването на истината” на хората.

Умението да се комуникира успешно стои в основата на всяко едно социално образование, твърди Ницше. Човекът живее в общество, защото за да живее сам, трябва да бъде животно, Бог или философ²². Ницше изтъква ценността на реториката в редица свои произведения. Така например в *Шопенхауер като възпитател*²³ (1874) говори за образованието на оратора и писателя и посочва, че говоренето и писането са изкуства, които се нуждаят „от грижливо ръководство и усилените години на учение”. Това обучение, в духа на древните традиции, е част от „трудната задача да се възпита човекът у човека!”²⁴, настоява Ницше в същото произведение. Като повдига проблема за възпитанието и на учените, „чиято човечност не трябва да бъде пожертвана или изсушена”, Ницше тук, както и в други свои произведения, изтъква необходимостта от истински философи-възпитатели. Възпитатели, които дават образование, в което приоритет има животът - животът като занаят, който трябва основно и непрестанно да се изучава и упражнява²⁵. Ницшевите философи не само трябва да владеят реториката в съвършенство, но и да са способни да обучават в нейните най-добри традиции, да учат как да се живее – схващане, което Ницше препотвърждава и в късните произведения, например в *Ессе homo*, когато казва: трябва да започнем да се учим отново.

Изследвана е връзката между език и реторика и отношението между реторическа аргументация, стил и истина. Открито е Ницшевото понятие за *реторично* по отношение на дистинкциите естествено-изкуствено и съзнателно-несъзнателно. Реконструирани са Ницшевите идеи за *езикът като реторическа аргументация*.

Възникването и развитието на човешкото общество върви едновременно с възникването и развитието на езика, съзнанието и реториката. И това е така, защото способността за общуване е тясно свързана с необходимостта от убеждаващо общуване. В зората на човечеството човекът, най-слабото животно, без помощ и закрила от себеподобните, не би могъл да оцелее. За да поиска помощ, за да изкаже своите нужди и желания, на човек му се е налагало да се изразява така, че не само да го

---

²² Вж. Афоризъм 3 в *Залезът на боговете*, където Ницше допълва Аристотел: Ницше, Ф. (1992). *Залезът на боговете*. Прев. от немски Георги Кайтазов. София: „Христо Ботев”, с.5

²³ Ницше, Ф. (2013).Т.1., цит.съч, сс. 528-529

²⁴ пак там, с.529

²⁵ пак там, с.515

разберат, но и да му помогнат (да преминат в действие²⁶). За тази цел жизнено необходимо е било да бъде убедителен. Именно това е основният аспект, спрямо който *езикът е реторичен - родил се е и съществува по първия закон на реториката - да убедиш.*

Това, което особено силно впечатлява и подбужда към дълбоки размишления Ницше - във връзка с истината в езика, в реториката и в живота изобщо - е отношението между изкуство и истина. Според негови собствени думи, това е един от най-ранните проблеми, върху които размишлява, и които го вълнуват до края на живота му.²⁷ Непримириим към фалша и лицемерието, включително и към двойните стандарти, прилагани по отношение на реториката и поезията, за Ницше е силно оздачаващо защо в изкуството колкото повече се симулира „естественост“, толкова за по-добро, по-истинско и по-естествено се приема то. Докато в реалния живот лъжецът е отхвърлян от обществото.

Сложните и нееднозначни отношения между истината и лъжата, противоречието между имитацията на естественост и претенцията за честност и искреност при поетическото изкуство, провокират Ницше да размишлява върху въпросите за истината в изкуството, в реториката и в езика. Освен, че е реторичен, защото се е родил и съществува по първия закон на реториката – да убедиш, *езикът има цели от практическо естество така, както и красноречието, и поетическото изкуство.*

По тези въпроси Ницше влиза в противоречие и с Кант, и с Хегел. По отношение на Кант – Ницше изразява несъгласие с мнението му, че поезията е честно и почтено изкуство, а ораторското изкуство е коварно и измамно. По отношение на Хегел - Ницше изразява несъгласие с мнението му, че за разлика от поетическото изкуство, ораторското изкуство стои под закона на практическата целесъобразност²⁸.

Поетическото художествено произведение, според Ницше, не е цел сама по себе си, а се стреми към практически резултати. Човек е вдъхновен за нравственост и изкуство не поради отказ от ползата, а тъкмо заради нея (полезна целесъобразност)²⁹.

---

²⁶ срвн. със схващанията за реторическата аргументация на Перелман и Брутян, втора глава от дисертационния труд

²⁷ Ницше, Ф. (2012). Тъй рече Ницше. цит. съч., с.156

²⁸ Вж. повече за Хегел и закона за практическата целесъобразност в: Хегел, Г. (1969). Естетика. Т. 2. София: изд. на БКП, с.485 и в: Александрова, Д. (2013). *Метаморфози на реториката през XX век.* цит.съч., с.22 ; както и в настоящето изследване – раздела за Хегел.

²⁹ Ницше, Ф. (2002). *Веселата наука*, Цит.съч., с.403

Като и поетическото изкуство, и реториката, стоят под закона на практическата целесъобразност. Тези идеи за полезната целесъобразност и „естественост“ на поетическото изкуство и реториката Ницше прехвърля към езика като цяло, към езика изобщо. *Това, което е наречено „реторично“ като средство на съзнателното изкуство, преди това е било активно като средство на несъзнателно изкуство в езика,* отбелязва Ницше в *Лекционни бележки по реторика*. И няма такова нещо като нереторическа „естественост“ на езика.

Целият език е резултат от реторични художествени средства. Силата да се открива и да се приложи това, което работи и впечатлява по отношение на всяко едно нещо, сила, която Аристотел нарича реторика, е по същото време и същината на езика. Езикът се основава върху истината толкова, колкото и реториката, твърди Ницше³⁰. И това е така, защото думите се раждат от желанието ни да предадем на другия нашето собствено отношение към даден феномен. *Думите изразяват само доксата, мнението, а не някаква абсолютна истинност.* Езикът е реторичен не само по своята цел и практическо приложение, да убеди, но и поради това, че *думите по своя начин на възникване и употреба са реторични фигури, тропи.* Всяка дума е троп. В *Лекционните бележки по реторика* Ницше се спира на различни видове тропи като говори за „тежките спорове“, съпътстващи описването и класифицирането им. Неговите лични предпочитанията са към метафората - метафори са както думите, използвани във всекидневния език, така и понятията в науката.

Специфично за Ницше е това, че метафората при него е не само реторична фигура, а и универсален принцип, посредством който човек опознава света и общува с останалите. Става въпрос за пренос, за процес, в хода на който, след поредица от пренасяния, се създава думата, осъществява се комуникацията между хората, осъществява се познанието изобщо. Затова Ницше определя „поривът за създаване на метафори“ като фундаментален човешки порив и творчески акт, без който е немислимо човешкото съществуване³¹.

Всеки човек сам по себе си е творчески субект и може да създава думи. Но малко от създадените думи биват възприети от другите хора и остават в езика. Ако се окажат достатъчно реторични, в смисъл убедителни, новосъздадените думи се

---

³⁰ Nietzsche, F., Darstellung der antiken Rhetorik , § .3.Verhältniß des Rhetorischen zur Sprache, p. 425-426 27-2

³¹ Ницше, Ф. (2009). За истината и лъжата в извънморален смисъл. цит.съч., С.24

включват в утвърдения език като общоприети езикови конвенции (истини). В противен случай се разпознават и отхвърлят като грешки.

Разпознаването и отхвърлянето на „грешките“ - „санкционирането“ на неправилната реч - се извършва въз основа на „така наречената „чистота“ на езика“, заявява Ницше. Проблемът за чистотата и яснотата на езика е свързан с неговата правилна или неправилна употреба по различни направления и по този начин се намира в тясна връзка с истината и реторическата аргументация. Става въпрос най-вече за: правилна употреба на граматиката³²; правилен подбор на подходящите думи; правилна подредба с цел създаване ритъм на речта (нещо, на което Ницше изключително много държи).

Ницше отделя специално внимание на тази тематика и прави бележки относно чистотата, яснотата и правилното използване на словесното украсяване на речта, разглежда отношението между обикновената и украсената реч. По този начин Ницше поставя стила и истината в специални взаимоотношения.

Акцентирано е върху конвенционалния характер на истините. В периоди на развитие и растеж на езика не може да се говори за „чистота“ на речта, отбелязва Ницше. За такава чистота може да се говори само при вече установен език - защото няма нито „чиста“, нито „нечиста“ реч сама по себе си.

Така, както говори за чувството за истина или за моралното чувство, Ницше говори и за формиране на чувството за чистота на речта³³. Прави впечатление, че и при истината, и при морала, и при чистотата на езика, по един и същ начин протича процесът на създаването, утвърждаването и поддържането им: създаването е дело на творческия субект, който сътворява нещо ново – дума, морал или истина, които по-нататък следва да бъдат утвърдени или отхвърлени от обществото; самото утвърждаване става посредством конвенция, а поддържането – посредством спазване на вече установените правила. Виждаме, че при така изброените стъпки в този процес, реторическата аргументация е средството, чрез което се осъществява утвърждаването, но и поддържането на вече установените правила (истини).

---

³² срвн. с Брутян и граматическата предпоставка, необходимостта да се спазват граматическите правила и особености на езика, т.к. граматиката е логика на езика.

³³ Както става ясно в текста, Ницше „играе“ със смисъла за *чистота* – чистота в морален смисъл (честен) и чистота в интелектуален смисъл – разбираем.

Чрез реконструкция на Ницшевите идеи за езика, реториката и реторичната истина става ясно какво означава твърдението, че езикът и истината са реторични и последиците от тази истина.

Основни изводи и заключение

Творчеството на Фридрих Ницше предполага многобройни възможности за интерпретации и преинтерпретации. Тези възможности са доказано реализирани и продължават да се реализират в световното научно и литературно пространство.

В унисон с Ницшевото мнение за възможното разбиране и неразбиране на неговите произведения - съгласно личния опит на всеки читател - за нуждите на настоящето изследване бяха обособени следните принципи: *принципът на целостта, реторичният принцип, принципът на живота и принципът на опита.*

Поради неразривната си връзка с ценностите, реторическата аргументация се намира в особени взаимоотношения с истината и мнението. Разгледан обобщено в исторически аспект, проблемът за истината в реториката върви по линията от дистинкцията истина-мнение (Парменид, Платон, Аристотел), към дистинкцията истина-лъжа (Кант, Ницше, Брутян).

Първоначалното Парменидово разграничение - истина-мнение - е утвърдено от Платон, Сократ и Аристотел. И своеобразно „преутвърдено” от Перелман, за когото истината е разновидност на мнението.

Тази дистинкция е преодоляна за първи път от софистите в лицето на Протагор, който обявява, че човекът е мярка на всички неща и по този начин издига статута на антропоморфните истини.

Специално място в развитието на тази линия заема Исократ, който също е за истината в реторическата аргументация, но за разлика от Платон и Сократ, и подобно на Ницше, я поставя в контекста на полезността ѝ за човешкия живот. Както и в контекста на баланс по отношение на индивидуалните и обществените потребности.

Силната воля за истина на Декарт (разглеждана от Ницше като израз на волята за самоутвърждаване и мощ) и неговият метод за търсене на истината в науките оказват важна роля в развитието на отношението между реторическата аргументация и истината - през Кант и Ницше. Немаловажен е и фактът, че тъкмо Декарт е философът, който заявява, че чрез неговия метод всеки човек може да достигне до истината. И така

прави възможен човешкия достъп до истината, макар и по начин, различен от Протагоровия.

Кант е философът, който обръща внимание, че противоположното на истината е лъжата. Това е ключов момент в развитието на отношението между реторическата аргументация и истината, защото дистинкцията истина-лъжа остава трайно утвърдена в обществото и до днес по различни направления (особено свързаните с реторическата аргументация). Кант отрежда почетно място на красноречието в класификацията на изящните изкуства и поставя отчетливо проблема за манипулацията в ораторското изкуство. Чрез възхвалата на поетическото изкуство, но критики към красноречието, предизвиква Ницше и неговото изострено чувство за фалш, лицемерие и (не)справедливост.

Ницше, повлиян и от Кант, и от Хегел, откроява своите идеи за реторическата аргументация и истината чрез противопоставяне на Кантовите и Хегеловите схващания за красноречието и поетическото изкуство. Повлиян и от Шопенхауер, Ницше е особено впечатлен от тази част на Шопенхауеровото схващане за реториката, която се отнася до способността да предаваш на другите своите собствени представи за нещата, умението да възбуждаш в другите своите собствени чувства и по този начин да правиш слушателите съпричастни към себе си.

Идеите, които с право позволяват да се говори за „Ницшев поврат“ в реторика, са свързани с твърдението му, че целият език е реторичен, както и с определението му за реторичната истина.

Най-напред става въпрос за това, че според Ницше езикът, съзнанието и обществото са взаимосвързани и взаимообулавящи се. Езикът е възникнал в името на живота - за подобряване разбирането между хората и като средство в борбата за оцеляване и мощ. Съзнателното мислене протича в думи. По отношение на мисленето, езикът е осъзнато мислене, а по отношение на реториката – неосъзнавана реторика.

Основните аспекти, спрямо които езикът е реторичен, са:

- езикът се е родил и съществува по първия закон на реториката - да убедиш
- думите, по своя начин на възникване и употреба са реторични фигури, тропи; всяка дума е троп (метафора)

- думите изразяват само доксата, мнението, а не някаква абсолютна истинност
- езикът има цели от практическо естество така, както и красноречието, и поетическото изкуство

В *Лекционни бележки по реторика* Ницше откроява три основни аспекта на реторическата аргументация: интелектуален, свързан с яснотата и чистотата на езика - да говориш така, че да те разберат, да си разумен и мъдър; морален аспект, свързан с честността и искреността; естетически аспект, свързан с употребата на разнородни художествени средства (красиво и творчески). Тези три аспекта са взаимосвързани и, както посочва Ницше, съдържат истинската тайна на реторичното изкуство – мъдрото съотношение между честното и художественото.

В *своите произведения* Ницше експериментира различни стилове. *Ницше може да говори и ясно, и разбираемо, и енигматично, и парадоксално. Най-характерната особеност на неговите текстове е живият и сетивен език.* Ницше призовава от страстите да се направят аргументи и самият той реализира този призив в произведенията си - свръхемоционалност, (и)рационалност, сугестивност – това са трите основни елемента на неговата реторическата аргументация. Те, заедно с иронията, енигматичността, многозначността и парадоксалността (*защото играта е най-великото* средство за разрешаване на важни задачи) определят въздействащата сила на неговите текстове и възможностите за разнообразни интерпретации.

В търсенето на истината Ницше преминава през Декартовото съмнение относно истините и заблудите за нещата в живота, в религията и в науката. Съществен момент в Ницшевата философия е, че когато се говори за истината, най-напред трябва да се има предвид това, че при цялото философстване до сега не е ставало въпрос за „истината”, а за здраве, бъдеще, растеж, мощ, за *живот* (Ницше).

Разнопосочните Ницшеви опити в търсене на истината могат да бъдат обособени в следните изводи:

Истината се създава на ниво език и чрез метафорите. Може да се формира през различни гледни точки (перспективи), през различни сетивни канали на познание, в различни човешки взаимоотношения.

Истината е въпрос на езикови конвенции и договореност между хората, разпознава се по нейната полезност и утвърждаване на живота тук и сега, а не в някакви отвъдности.

Истината не е една и не е абсолютна. Истините са много и са антропоморфни (метаморфози на света в човека). Възникват и се утвърждават в хода на конструиране и реконструиране на обществото и са му необходими, за да може самото то да съществува.

Като езиков, естетически и социален феномен, като въпрос на отношения между нещата в света и хората, истината е реторична.

По този начин, според Ницше, целият език е реторическа аргументация. Реторическа аргументация, чрез която всеки един човек убеждава (съзнателно или несъзнателно) другите в нещо.

Всички ние сме оратори, подобно на Шекспировото твърдение за актьорите: „Да, този свят е сцена, където всички хора са актьори и всеки има миг, във който трябва да влезе и излезе; и играе различни роли.”

Приносни моменти на дисертационния труд

1. Настоящата дисертация представлява първо българско реторично изследване, изцяло съсредоточено върху реторическата аргументация и истината в творчеството на Фридрих Ницше.
2. Реконструиран е пътят на изкрystalизиране на Ницшевите идеи за реторическата аргументация и истината с акцент върху Ницшевото противопоставяне на Кантовите и Хегеловите схващания за красноречието и поетическото изкуство.
3. Откroена е ролята на Декарт (и неговия метод за търсене на истината в науките) за възникването на Ницшевите идеи за реторическата аргументация и истината.
4. Направена е реконструкция на Ницшевата концепция за реторичната истина.
5. Обособени са принципи за четене и разбиране на Ницшевите текстове - като част от методологията на настоящето изследване: принципът на целостта, реторичният принцип, принципът на живота, принципът на опита.

Списък с публикации на докторанта

1. (2015). The Argument of Nature in Shakespeare's "As you Like it". *Wisdom*, 2 (5), Yerevan, 2015, 66-73
2. (2016). Фридрих Ницше – воля за здраве и воля за власт. Сборник с доклади от международна научна конференция „Лидерство и организационно развитие“, Китев, 2016. съст. С. Илиева, М. Маркович, Й. Янкулова. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“
3. (2017). Фридрих Ницше – за произхода на езика и истината. *Психологични изследвания*, Том 20, Кн. 1, 2017, 7-13. ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online). София: Академично изд. на БАН „Проф. Марин Дринов“
4. (2017). Ницшевата теория за езика в контекста на съвременните теории за манипулацията, сборник с доклади от Научно-теоретическа конференция „Политическата демагогия в прехода, съст. и научен редактор М. Мизов. ISBN: 978-954-2982-10-4, София 2017г.
5. (2017). Кант и Ницше за реториката, сборник „Докторантски четения ‘2017“
6. (2017). Фридрих Ницше за връзката между езика, реториката и истината, годишник на докторантите ‘2017г. (под печат)

Библиография

- Александрова, Д. (2013). *Метаморфози на реториката през XX век*. София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Александрова, Д. (2013). *Основи на реториката*. София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Александрова, Д. (2014). *Дебати и аргументация*. в: *Теория и история на реториката*, сб. с материали от НК, 2011, съст. Н. Стефанова, Г. Петрински. София: УИ „Св. Кл. Охридски“
- Александрова, Д. „Разговор с Хаим Перелман” (2.04. 1982г.), *Философски алтернативи*, 1999, кн. 3-4
- Александрова, Д. (1984). *Античните извори на реториката*, София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Александрова, Д. (1978). *Лекции по реторика*. Съст. (колективен учебник). София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Александрова, Д. (1983). *Реториката на древните*. София: Народна просвета
- Александрова, Д. (1977). *Христоматия по реторика*, т. I, Монтана, Полимона
- Антична философия – антология*. (1994). съст. и вст. ст. Ради Радев, прев. Христо Данов, С., Изд. Ст. Загора, “Идея”
- Апостолов, Г. (2013). *Парменид и митът за Фаетон*. в: *Философия*, кн. 1, 2013г.с.с. 9-33
- Аристотел. (1993). *За поетическото изкуство*. Встъп. студия, коментар и превод от старогръцки Александър Ничев. София: „Софи-Р”
- Аристотел. (1993). *Реторика*. Предговор, встъп. студия и превод от старогръцки Александър Ничев. София: „Софи-Р”
- Аристотел. (1998). *Топика*. Превод и коментар Иван Христов. София: „Захарий Стоянов”
- Аристофан. (1985). *Комедии*. Прев. Александър Ничев. София: изд. Народна култура
- Безменова, Н. (1991). *Очерки по теории и истории реторики*. Москва „Наука”
- Бердяев, Н. *За фанатизма, ортодоксията и истината*. <http://www.palitrabg.net/2h.htm>
онлайн достъп към 01.05.2018
- Бидерман, Х. (2003). *Речник на символите*. прев. от немски Ф. и Б. Парашкевови. София: изд. Рива
- Богданов, Б. *Един опит върху идеята за „себе си”*. Реплика към текстове на Жак Дерида, онлайн достъп към 27.04.2018г.
http://www.bogdanbogdanov.net/bg_bibliography_pdf.php?pdfsecID=5

Блуменберг, Ханс, Антропологическо приближение към актуалността на реториката
онлайн достъп към 25.05.2018г.
<http://grosnipelikani.net/modules.php?name=News&file=article&sid=59>

Брутян, Г. (1984). Аргументация. Ереван: АН АрмССР

Ватимо, Д. (2006). След християнството. За едно нерелигиозно християнство. София: изд. къща Критика и хуманизъм

Ватимо, Д. (2004). Краят на модерността. София: изд. къща Критика и хуманизъм

Вацов, Д. (2003). Онтология на утвърждаването. Ницше като задача, Изток-Запад, София.

Вацов, Д. (2009). Опити върху властта и истината. София: изд. на НБУ

Волтер, Ф. (1982). Философски речник. Варна: Изд. „Георги Бакалов”

Гадамер, Х.-Г. (1997). Истина и метод. прев. Д. Денков. Плевен: „ЕА” - ЕООД

Гадамер, Х.-Г. (1994). История и херменевтика. София: ГАЛ-ИКО

Гадамер, Х.-Г. (1988). Истина и метод. Перевод с нем. ред. и вступ. статия д-р Б. Бессонова. Москва: „Прогресс”

Герджиков, С. (2008) Философия на относителността. София: УИ „Св. Кл. Охридски“

Гичева-Гочева. Д. (2014). Тукидид като логограф и софист. Теория и история на реториката, сб. с материали от НК, 2011, съст. Н. Стефанова, Г. Петрински. София: УИ „Св. Кл. Охридски“

Грание, Ж. (2000). Ницше. прев. от френски М. Йончев, научен ред. Бузов, В. Изд. къща „Одри”

Гюнцел, Щ. (2001). Ницше като геофилософ. „Изтокът”, „Северът” и „Югът” у Ницше. в: сб. с доклади „Ницше и Изтокът”. София: изд. Дилок

Гънгов, А. (2004). Логика на измамата. София: изд. Авангард

Де Ман, Пол. (2000). Алегории на четенето. Фигуративният език у Русо, Ницше и Пруст. Прев.: Д. Камбуров, И. Мерджанова, К. Лазарова София: изд. къща Критика и хуманизъм

Декарт, Р. (1978). Избрани философски произведения. София

Денков, Д. (2001) Ницше: три образа. Към феноменологията на компилативната култура. прев. от немски език Донка Илинова. в: Сб. с доклади „Ницше и Изтокът”. София: изд. Дилок

Денков, Д. (2011). Що е просвещение? Текстовете, жанровете, контексти около Кантовия "Отговор на въпроса: Що е Просвещение?" София: УИ „Св. Климент Охридски”

Десев, Л. (2008). Речник по психология, София: Булгарика

- Десев, Л. (1981). Кратък речник по психология. София: Партиздат
- Джеймс, У. (1994). Прагматизмът. прев. Тошева. Н. София: изд. къща „Арета”
- Джеймс, У. (2003). Разновидностите на религиозния опит. София – С-А
- Емерен, Х. ван, Роб Гротендорст. (2006). Системна теория на аргументацията (Прагматико - диалектически подход). София: УИ „Св. Кл. Охридски”
- Емерен, Х. ван, Роб Гротендорст. (2009). Как да печелим дебати (Аргументация, комуникация и грешки: прагматико-диалектически перспективи. София: УИ „Св. Кл. Охридски”
- Енциклопедия по психология. (1998). Под редакцията на Р. Корсини, С., Наука и изкуство
- Иванов, П. (2006). Социалнопсихични феномени. Варна: ВСУ
- Иванчев, Д. (2012). Критични отзиви. в: Антология Ницше в България, Академично издателство „Проф. Марин Дринов”
- Иванчев, Д. (2012). Още няколко думи за „Анти-Нитче”. в: Антология Ницше в България, Академично издателство „Проф. Марин Дринов”
- Изократ. (2008). Речи. прев. и предговор В. Герджикова и Н. Шаранков. София: Колекция Архетип
- Казанджиев, С. (2012). Българските преводи на „Тъй рече Заратустра” в: Антология Ницше в България, Академично издателство „Проф. Марин Дринов”
- Казанджиев, Л. (2012). Как „Философски преглед” критикува „Анти-Нитче” в Антология Ницше в България, Академично издателство „Проф. Марин Дринов”
- Камбуров, И. (2001). Изтокът на Ницше. в: Сб. с доклади „Ницше и Изтокът”. София: изд. Дилок
- Канавров, В. (2012). Крахът (Ницше) в: Антология Ницше в България, Академично издателство „Проф. Марин Дринов”
- Канавров, В. (2011). Пътища на метафизиката. Кант и Хайдегер. София
- Канавров, В. (1994). Размирието на разума. София: УИ „Св. Кл. Охридски”
- Кант, И. (1993). Към вечния мир. София: изд. на БАН
- Кант, И. (1993). Критика на способността за съждение. София: изд. на БАН
- Кант, И. (1967). Критика на чистия разум. София: изд. на БАН
- Кант, И. (2010). Метафизика на нравите. Втора част. Превод от немски Б. Гумнеров. София: изд. „Фараго”
- Кант. И. (1974). Основи на метафизиката на нравите. София: изд. Наука и изкуство

- Кант, И. Отговор на въпроса *Що е просвещение*. Превод от немски Д. Денков, <http://www.litclub.bg/archiv/broi33/kant.htm>, онлайн достъп на 16.05.2018г.
- Карабаджаков, Х. (2009). Ницше, метафората, метафизиката. София: Балканика
- Карагеоргиева, А. (2013). Увод в съвременната теория на познанието. София: изд. Проектория
- Квинтилиан. (1982). Обучението на оратора, превод Макарий Порталски. София: Наука и изкуство
- Латев, Л. (2001). Издания и изследвания на Ницше в България. в: Сб. с доклади „Ницше и Изтокът”. София: изд. Дилок
- Латев, Л. (2012). Философията на Ницше и българското ѝ възприятие. в: Антология Ницше в България, Академично издателство „Проф. Марин Дринов”
- Льо Бон, Г. (2003). Психология на тълпите. София: Жарава, 2002
- Ман, Т. (1978). Литературна есеистика. т.2. София: изд. Наука и изкуство
- Манъ, Х. (1991). Нитче. София: Евразия репринт
- Макинтайър, А. (1999). След добродетелта. прев. Л. Радоилска. София: изд. къща Критика и Хуманизъм
- Михалчев, Д. (1992). Към учението за относителността в: Теории за истината. съст. Л. Сивилов. София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Ницше, Ф. (1991). Антихрист. София: Евразия-Абагар
- Ницше, Ф. (1992). Залезът на боговете. Прев. от немски Г. Кайтазов. София: „Христо Ботев”
- Ницше, Ф. За истина и лъжата в извънморален смисъл. В: Карабаджаков, Х. (2009). Ницше, метафората, метафизиката. София: Балканика
- Ницше, Ф. (1993). Човешко, твърде човешко. т.1, прев. Д. Илинова. София: изд. „Христо Ботев”
- Ницше, Ф. (2002). Съч. в 6 тома. Т.5, Отвъд доброто и злото. Към генеалогия на морала. прев. от немски Р. Килева-Стаменова. София: изд. „Захарий Стоянов”
- Ницше, Ф. (2000). Тъй рече Заратустра. Прев. от немски Жана Николова-Гълъбова. Пловдив: „Летера”
- Ницше, Ф. (2013). Съч. в 6 тома. Т.1, Раждането на трагедията. Несвоевременни размишления. съст. и въстъпителна студия Паси, И. Превод от немски Харитина Костова-Добрева, София: „Захарий Стоянов”
- Ницше, Ф. (2002). Съч. в 6 тома. Т.3, Зазоряване. прев. Ерика Лазарова. Веселата наука. прев. Харитина Костова-Добрева. София: „Захарий Стоянов”

- Ницше, Ф. (2013). Съч. в 6 тома. Т.6. Залезът на кумирите. София: „Захарий Стоянов”
- Ницше, Ф. (2006). Съч. в 6 тома. Т.2, Човешко, твърде човешко. Превод от немски Ерика Лазарова, София: „Захарий Стоянов”
- Ницше, Ф. (1991). Ессе Номо: Как се става такъв, какъвто си. прев. Г. Кайтазов. София: библиотека семинар 100+, изд. къща КХ
- Ницше, Ф. (2009). Воля за власт. прев. от немски П. Градинаров. София: изд. „Захарий Стоянов”
- Ницше, Ф. (1994). Писма. Съставителство и превод Г. Кайтазов. София: изд. „Лик”
- Ницше, Ф. (1992). Залезът на боговете. София: изд. „Христо Ботев”
- Ницше, Ф. (2015). Ессе Номо. Писма. София: ИК ЛИК
- Ницше, Ф. (1995). Ессе Номо. Прев. Георги Кайтазов, София: „Лик”
- Ницше, Ф. (2012). Тъй рече Ницше, съст. и превод от немски Донка Илинова. София: Изток-Запад
- Ницше, Ф. (2004). Връщане към себе си. (Избрани мисли от посмъртния архив). София: изд. „Буки”
- Ницше, Ф. (2012, 2013, 2014). Полное собрание соч. в 13 томах. общ. ред. И.А. Эбаноидзе. изд. Москва: „Культурная революция”
- Ницше, Ф. (2000). Греческое государство. Минск: изд. ООО „Поппури”
- Ницше pro et contra, Антология (2001). изд. Руского Христианского гуманитарного института Санкт-Петербург
- Новая философская энциклопедия: В 4 тт. М.: Мысль. Под редакцией В. С. Стёпина. 2001, достъп онлайн на: <http://iph.ras.ru/elib/2440.html>
- Паницидис, Х. (2012). История и желание (Опит върху философията на 19 век). София: изд. „Авангард Прима”
- Панова, Е. (1993). Велики философи, втора част. София: Просвета
- Парменид. (2010). За природата. фр.1. Превод: Колектив Res Metrica, 2010 <http://theseus.proclassics.org/directory/221> онлайн достъп към 11.06.2018г.
- Паси, И. (2003). Избрани произведения в шест тома, т.6. София: изд. „Захарий Стоянов”, УИ „Св. Климент Охридски”
- Паси, И. (2003). Избрани произведения в шест тома, т.5. София: изд. „Захарий Стоянов”, УИ „Св. Климент Охридски”
- Паси, И. (2006). Човек не само с разум живее: десет етюда върху европейския ирационализъм, С. ИК „Труд”

- Патън, П. (2008). Отговори на въпросите на *Kritika&Kontext* в: Какво е значението на Ницше за съвременните философи? прев. И. Димитрова, Б. Знеполски. Critique and Humanism Eurozine 25 (2008)
- Петрински, Г. (2014). Късноантична и византийска канонична реторика. София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Платон, Държавата. (1981). превод Александър Милев. София: изд. „Наука и изкуство”
- Платон, Избрани диалози. (1982). съст. Михайлов, Г., вст. ст. Богданов, Б., София: Народна Култура
- Пожарлиев, Р. (2013). Философия на храненето. Унив. изд. „Св.Климент Охридски”
- Практическа психотерапия. (1998) Под ред. на проф. Хр. Христов, София: изд. „Медицина и физкултура”
- Пърс, Ч. (1992). Как да направим идеите си ясни? в: Теории за истината. съст. Л. Сивилов. София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Пърс, Ч. (1992). Какво е прагматизмът? в: Теории за истината. съст. Л. Сивилов. София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Радева, В. (2013). Реторика и аргументация. София: УИ „Св. Кл. Охридски”
- Райнова, И. (1995). Философията в края на ХХ век, Плевен: ЕА
- Рикен, Ф. (2001). Философия на античността. Прев. Жана Ценова, научна ред. Георги Каприев. София: Изд. „ЛИК”
- Рикьор, П. (1994). Живата метафора. Прев. В. Пенчев. София: изд. „Лик”
- Рорти, Р., Ватимо. Д. (2005). Бъдещето на религията. Съст. Забала, С. прев. К. Кацори. София: изд. къща КХ
- Рорти, Р. (1998). Случайност, ирония и солидарност. София: ИК “Критика и хуманизъм”
- Рорти, Р. (2008). Отговори на въпросите на *Kritika&Kontext* в: Какво е значението на Ницше за съвременните философи? прев. И. Димитрова, Б. Знеполски. Critique and Humanism Eurozine 25 (2008)
- Русев, П. (2008). Избрани фил. съч. в десет тома, т.5, София: изд. „Артграф”
- Рушкоф, Д. (2003). Теория и практика на манипулацията. прев. П. Стефанова. София: изд. къща Кръгзор
- Руменчев, В. (2012). Антология на ораторската реч. т.1-3, София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Руменчев, В. (2004). Ораторското изкуство на древния изток, София: УИ „Св. Климент Охридски”

- Руменчев, В. (2006). Невербална комуникация в публичната реч и делово общуване. София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Саръ依依依依, И. (2002). Прагматизъм. София: Нов български университет
- Сокол. Ян. (2008). Отговори на въпросите на *Kritika&Kontext* в: Какво е значението на Ницше за съвременните философи? прев. И. Димитрова, Б. Знеполски. Critique and Humanism Eurozine 25 (2008)
- Сартр Ж.-П. (1988). Стената в: Погнусата. София: Народна култура
- Сивилов, Л. (1992). Истина, неистина, грешка. в: Теории за истината. съст. Л. Сивилов. София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Стендал, (2014). Червено и черно. София: изд. Изток-Запад
- Стойнев, А. (2012). Ницше като амбивалентност в: Антология Ницше в България, Академично издателство „Проф. Марин Дринов”
- Тарски, А. (1992). Семантичката концепция за истината. в: Теории за истината. съст. Л. Сивилов. София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Тенър. М. (2006). Ницше. прев. от немски Д. Валентинова. София: изд. „Захарий Стоянов”
- Теория и история на реториката. (2014). сб. с материали от НК, 2011, съст. Н. Стефанова, Г. Петрински. София: УИ „Св. Кл. Охридски“
- Теохаров, В. (2005). Експерименталната метафизика на Фридрих Ницше. София: Библиотека 48
- Теохаров, В. (2017). Ницше, Хайдегер и християнската метафизика. София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Теохаров, В. (2006). Метафизика и психология. Философски изследвания. София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Теохаров, В. (2005). Философия на религията и евангелска теология. София: Изд. къща КХ
- Тили. П. (2008). Отговори на въпросите на *Kritika&Kontext* в: Какво е значението на Ницше за съвременните философи?. прев. И. Димитрова, Б. Знеполски. Critique and Humanism Eurozine 25 (2008)
- Тукидид, (1988). Избрани страници. съст. и превод от старогръцки С. Янакиева, предг. А. Фол. изд. Народна просвета
- Тулмин, С. (1994). Космополис, (Скрита програма на Модерността). София: изд. “Калъс”
- Тулмин, С. (2002). Завръщане към разума. София: изд. къща КХ

Философия на логиката. Ранна аналитична философия (2003). под ред. на Витан Стефанов. София: УИ „Св. Климент Охридски”

Философски речник (The Cambridge Dictionary of Philosophy, Ed. 2). (2009). прев. В. Стойчев. София: Книгоизд. къща „Труд”

Философия на религията и евангелска теология. (2005). Съст. и въстъпителна студия В. Теохаров. София: Изд. къща КХ

Фройд, З. (1991). Естетика, изкуство, литература. София: УИ „Св. Климент Охридски”

Фуко, М. (1992). Генеалогия на Модерността. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски”

Фуко, М. (2016). Управляването на себе си и другите. Прев. А. Колева. София: изд. къща КХ

Хабермас, Ю. (1992). Теории за истината. в: Теории за истината. съст. Л. Сивилов. София: УИ „Св. Климент Охридски”

Хайдегер, М. (2005). Битие и време. прев. Зашев, Д. София: Академично изд. „Марин Дринов”

Хайдегер, М. (2006). Ницше, т.1. Издателство „Владимир Даль”

Хайдегер, М. (2007). Ницше, т.2. Издателство „Владимир Даль”

Хегел, Г. (1969). Естетика. Т. 2. София: изд. на БКП

Хегел, Г. (2010). Лекции по философия на религията. София

Хегел, Г. (1982). История на философията. 1. София: изд. Наука и изкуство

Хегел, Г. (1966). Науката логика, Първа част. София: изд. БКП

Хобс, Т. (1970). Левиатан. София: изд. Наука и изкуство

Хоган К., Спийкман Дж. (2008). Скрито убеждаване: психологически тактики и трикове за влияние върху подсъзнанието на другите, София: СофтПрес

Хьозинха, Й. (1982). Homo ludens, изследване на игровия елемент на културата, въстъп. студия Исак Паси, превод Злата Техова. София: изд. Наука и изкуство

Цацов, Д. (2010). Завръщането на Ницше!. София: Научно изд. на Съюза на учените в БАН „Многообразие в единството”, 2010, бр.2

Цицерон, М.Т. (1992). За оратора., предг. и съст. Исак Паси, вст. ст. Богдан Богданов, прев. Петя Стоянова. София: УИ „Св. Климент Охридски”

Чалдини, Р. (2005). Влиянието. Психология на убеждаването. София: изд. „Изток Запад”

Шопенхауер. А. (2005). Изкуството винаги да бъдеш прав. София: изд. Сиела

- Шопенхауер, А. (1997). Светът като воля и представа. т.1, София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Шопенхауер, А. (2009). Светът като воля и представа. т.2, София: изд. „Захарий Стоянов”
- Шриффт, А. (2008). Отговори на въпросите на *Kritika&Kontext* в: Какво е значението на Ницше за съвременните философи? прев. И. Димитрова, Б. Знеполски. Critique and Humanism Eurozine 25 (2008)
- Щайнер, Р. (2014). Фридрих Ницше. Боец срещу своето време. прев. от немски Х. Маринов. София: изд. ателие Аб
- Юнг, К. (2005). Психологически типове, София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Ясперс, К. Истината. в: Теории за истината. съст. Л. Сивилов. София: УИ „Св. Климент Охридски”
- Ясперс, К. (1994). Въведение във философията. прев. от немски Х. Тодоров. София: изд. Гал-Ико
- Ясперс, К. (2003). Ницше. Введение в понимание его философствования. Изд. Владимир Даль, Санкт-Петербург
- Ясперс, К. (2014). Кант: Жизнь, труды, влияние. изд. Москва
- Antczak, F., Eberly, R., Winterowd, W. (2006). "Composition" Encyclopedia of Rhetoric. Ed. Thomas O. Sloane: (e-reference edition). Oxford University Press. The Midnight University. 16 February 2007
- Campbell, K. (2006). "Modern rhetoric" Encyclopedia of Rhetoric. Ed. Thomas O. Sloane: (e-reference edition). Oxford University Press. The Midnight University. 16 February 2007
- Church, J. (2016). Nietzsche's Early Ethical Idealism in: The Journal of Nietzsche Studies, Volume 47, Issue 1, Spring 2016, pp. 81-100. Published by Penn State University Press
- Consigny, S. (1994). Nietzsche's Reading of the Sophists. Rhetoric Review, Vol. 13, No. 1 (Autumn, 1994), pp. 5-26
- Crawford, C. (1988). The Beginnings of Nietzsche's Theory of Language. Walter de Gruyter&Co., Berlin
- Derrida, J. (1977). The Question of Style. in: New Nietzsche: Contemporary Styles of Interpretation. Edited and Introduced by David B. Allison. New York: Dell Pub. Co., pp.176-190
- Encyclopedia of Rhetoric, (2001). Edited by Thomas O. Sloane, Oxford University Press
- Gadamer H.-G. (1967). Was ist Wahrheit? // Gadamer H.-G. Kleine Schriften I. Philosophic. Hermeneutik. Tübingen. S. 46-58

- Gilman, S. (1976, 2001). *Nitzschean Parody. An Introduction to Reading Nietzsche*, Published by Bouvier Verlag Herbert Grundmann, Bonn
- Granie, J. (1977). Nietzsche: Life as Metaphor. in: *New Nietzsche: Contemporary Styles of Interpretation*. Edited and Introduced by David B. Allison. New York: Dell Pub. Co., pp.150-176
- Poulakos, J. (2006). "Sophists" *Encyclopedia of Rhetoric*. Ed. Thomas O. Sloane: (e-reference edition). Oxford University Press. The Midnight University. 16 February 2007
- Kant, I. (1963). *Kritik der Urteilkraft*. Stuttgart Philipp Reclam jun <http://gutenberg.spiegel.de/buch/kritik-der-urteilkraft-3507/63> онлайн достъп към 16.05.2018г.
- Kaufmann, W. (1974). *Nietzsche: Philosopher, Psychologist, Antichrist* (Princeton, NJ: Princeton University Press
- Kofman, S. (1977). Metaphor, Symbol, Metamorphosis. in: *New Nietzsche: Contemporary Styles of Interpretation*. Edited and Introduced by David B. Allison. New York: Dell Pub. Co., pp.201-214
- Merrow, K. (2003). "The Meaning of Every Style": Nietzsche, Demosthenes, Rhetoric. *Rhetorica-a Journal of The History of Rhetoric*. 21. 285-307. 10.1525/rh.2003.21.4.285.
- Nehamas, A. (2017). Nietzsche on Truth and the Value of Falsehood in: *The Journal of Nietzsche Studies*, Volume 48, Issue 3, Autumn 2017, pp. 319-346
- New Nietzsche: Contemporary Styles of Interpretation* (1977). Edited and Introduced by David B. Allison. New York: Dell Pub. Co.
- Nietzsche F. (2015). *Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne*. Stuttgart: Philipp Reclam. Kindle Edition
- Nietzsche F. (2015). *Über das Pathos der Wahrheit im: Nietzsche F. (2015). Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne*. Stuttgart: Philipp Reclam. Kindle Edition
- Nietzsche F. (2015). *Darstellung der antiken Rhetorik im: Nietzsche F. (2015). Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne*. Stuttgart: Philipp Reclam. Kindle Edition
- Nietzsche, F., (Darstellung der antiken Rhetorik), Nietzsche Online, De Gruyter, <https://www.degruyter.com/view/NO/W013912V006> онлайн достъп към 16.08.2017г.
- Nietzsche, F., & Blair, C. (1983). Nietzsche's Lecture Notes on Rhetoric: a Translation, *Philosophy and Rhetoric* 16 (2):94-129, Published by: Penn State University Press, <http://www.jstor.org/stable/40237356> онлайн достъп към 16.08.2017г.

Oesterreich, P. (2006). Translated by Andreas Quintus "Irony" Encyclopedia of Rhetoric. Ed. Thomas O. Sloane: (e-reference edition). Oxford University Press. The Midnight University. 16 February 2007

Perelman, Ch. L. Olbrechts – Tyteca. (1969) second printing 1971. *The New Rhetoric, A Treatise on Argumentation*. Notre Dame London

Perelman, Ch. (1979). *The New Rhetoric and the Humanities (Essays on Rhetori and Its Applications*, D. Reides Publishing Company, Dordrecht: Holland

Nate, R. (2006). "Metaphor" Encyclopedia of Rhetoric. Ed. Thomas O. Sloane: (e-reference edition). Oxford University Press. The Midnight University. 16 February 2007

Wells, S. (2006). "Logos" Encyclopedia of Rhetoric. Ed. Thomas O. Sloane: (e-reference edition). Oxford University Press. The Midnight University. 16 February 2007

Riedel, M. (1997). *Nietzsche in Weimar. Ein deutsches Drama*.
Verlag: Leipzig, Reclam

The Nietzsche Reader (2006). Edited by Keith Ansell Pearson and Duncan Large, by Blackwell Publishing Ltd

Thomas, D. (1999). *Reading Nietzsche Rhetorically*. New York

Tongeren, Paul V. (1999). *Reinterpreting Modern Culture: An Introduction to Friedrich Nietzsche's Philosophy*". Purdue University Press e-books. Book 11

Toulmin, St. (1958). *The Uses of Argument*. Cambridge Univ. Press

West, W. (2006). "Memory" Encyclopedia of Rhetoric. Ed. Thomas O. Sloane: (e-reference edition). Oxford University Press. The Midnight University. 16 February 2007